

**ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE “GEORGE BARIȚIU”
CLUJ - NAPOCA**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

EVREII DIN CERNĂUȚI. 1941-1944

Coordonator
C.S.I. dr. Lucian NASTASĂ-KOVÁCS

Doctorand
Liviu CARARE

2013

STRUCTURA

INTRODUCERE

1. Aspecte istoriografice
2. Obiective, ipoteze, structură
3. Materiale, surse și metode de lucru

CAPITOLUL I: De la excludere la Holocaust

- I.1. Evreii din România în perioada 1938-1941. Aspecte legislative și administrative
- I.2. Retragera din Bucovina în vara lui 1940. Incidente, relatări, interpretări
- I.3. Evoluția legislației și a acțiunilor antievreiești de la dictatura regală la statul național legionar

CAPITOLUL II: Purificarea etnică în Bucovina

- II.1. Recucerirea Cernăuțului. Acțiuni preliminare de exterminare
- II.2. Lagărele de tranzit: Edineț și Secureni
- II.3. Guvernământul Bucovinei: organizare, administrație, cadru legislative
 - II.3.1. Direcții prioritare în transformarea segmentului etnic din cadrul Guvernământului Bucovinei: minoritatea evreiască
 - II.3.2. Minoritatea ucraineană

CAPITOLUL III: Ghetoul din Cernăuți. Deportarea în Transnistria

- III.1. Octombrie 1941: plan de ghetoizare. Ordonanțe, măsuri, factori decizionali
- III.2. Spre ‘California’
- III.3. Politici de Româнизare în Cernăuți
- III.4. Preludiu la deportare: trierea și revizuirea evreilor
- III.5. Raportul comisiei de anchetă privind deportările din Cernăuți
- III.6. Investigații finale. Referatul Curții Marțiale a Diviziei a 8-a Infanterie
- III.7. Aspecte privind deportările din Cernăuți și sudul Bucovinei – toamna 1941
- III.8. La graniță: Atachi și Mărculești

CAPITOLUL IV: Deportările din iunie 1942

- IV.1. ‘Sâmbăta se deportează’
- IV.2. Atrocitățile de pe terenul sportiv Maccabi
- IV.3. Intervenții în favoarea deportaților

IV.4. Martor ocular: dr. Erich. Neuborn

CAPITOLUL V: Evreii din Cernăuți în Transnistria

V.1. Viața în ghetourile și lagărele transnistrene. O radiografie

V.2. La Moghilev

V.2.1. ”Minunea” inginerului Jägendorf

V.2.2. Poliția evreiască

V.2.3. Șargorod

V.2.4. “Decongestionarea”: lagărul Scazineț

V.2.5. Comunicare, evadări, curierat clandestin

V.3. Alimentația

V.4. Igiena și bolile. Tifosul

V.5. Orfanii

CAPITOLUL VI. Viața evreilor din Cernăuți în intervalul 1941-1944

VI.1. Identificare, segregare, restricții

VI.1.1. Aplicarea semnului distinctiv în Bucovina

VI.1.2. Regimul evreilor botezați

VI.1.3. Stigmatizare și pedeapsă: Edineț

VI.2. Oficiul Județean al Evreilor

VI.3. Situații statistice. Recenzarea evreilor

VI.4. Circulația evreilor

VI.5. Poliția evreiască în Cernăuți

VI.6. ‘Era Dragalina’

VI.7. Repatrierea și retragerea autorităților române

VI.8. Rapoarte sovietice. Naftali Hertz Kon

CAPITOLUL VII. În loc de încheiere...schițe și portrete

VII.1. Un exemplu al solidarității: avocatul Traian Popovici

VII.2. Dori Popovici, ‘rezolvarea problemei evreiești’ și iluzia Bucovinei

VII.3. Două anchete și o fărâmă de umanitate. Generalul Vasile Ionescu în contextul deportărilor din Cernăuți (1941)

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

REZUMAT

Cuvinte cheie: Holocaust, Cernăuți, purificare etnică, deportări, Transnistria, ghetou, Traian Popovici, Bucovina, poliție evreiască, Moghilev, tifos

Holocaustul în teritoriile aflate sub administrație românească în perioada 1941-1944 reprezintă un subiect deschis cercetării, existând în acest sens arhive ce nu au fost analizate, istoriografia românească fiind încă la început de drum în această zonă. Deși responsabilitatea pentru soarta evreilor și romilor din teritoriile controlate de România a fost deja demascată (prin expunerea acțiunilor regimului condus de Ion Antonescu), au rămas numeroase aspecte încă neacoperite de cercetarea istorică privind fenomenul Holocaustului în România. Legislația antisemită a încetat să existe în România după îndepărtarea guvernului Antonescu, la 23 august 1944. Viața populației evreiești, vizibil marcată de consecințele Holocaustului, începe să revină la normalitate. Astfel își reiau activitatea organizațiile sioniste, Partidul Evreiesc, secția română a Congresului Mondial Evreiesc. Alinierea rapidă a statului român la direcția ideologică trasată de Moscova sufocase deja, în 1950, dezbaterile și discuțiile referitoare la tragedia evreilor. Punctul nevralgic, de turnură, s-a consumat la semnalul lui Gheorghe Gheorghiu Dej, “sionismul” înlocuise “titoismul” ca erezie a momentului în România. Astfel, în perioada comunistă subiectul a fost considerat unul tabu, fenomenul fiind distorsionat iar istoria rescrisă în funcție de prioritățile PCR. Antisemitismul de stat, linie directoare a regimului Antonescu fiind ignorat complet de autoritățile Republicii Socialiste, principalul grup de victime devenind comuniștii, care luaseră locul evreilor și romilor.

După 1989 în istoriografia română a apărut o tendință de a demonstra că politica genocidală a regimului antonescian a fost justificată de evenimentele consumate în timpul retragerii din Basarabia și Bucovina de Nord. Astfel, toate pogromurile, masacrele, ghetoizarea și deportările au fost consecințele comportamentului neloyal și ostil de care dăduse dovadă minoritatea evreiască față de armata și administrația civilă aflată în retragere în vara anului 1940. Plaja istoriografică referitoare strict la soarta evreilor din Cernăuți este relativ săracă. *Raportul Final* al Comisiei Internaționale pentru analiza Holocaustului în România investighează numai în câteva paragrafe ghetoul și deportările

din oraș. Subiectul se regăsește, mai mult sau mai puțin în literatură de specialitate. Astfel, prima scriere de analiză istorică, preluată exhaustiv de presă în relatarea crimelor de război, aparține lui Matatias Carp și prezintă în premieră atrocitățile din Bucovina; scrisă acum mai bine de șapte decenii remarcabila lucrare oferă un suport documentar solid în ceea ce privește cadrul legislativ impus evreilor în Guvernământului Bucovinei, ghetoul, deportările și viața în Transnistria. Lucrări și studii mai recente semnate de Jean Ancel și Radu Ioanid detaliază scene de violență împotriva evreilor și accentuează corupția din administrație, fapt decisiv pentru supraviețuirea unei bune părți a populației mozaice cernăuțene, în timp ce analizele și volumele de documente publicate de Lya Benjamin oferă o perspectivă atentă asupra evoluției legislației antisemite din România. Cercetările ultimilor ani se apleacă din ce în ce mai mult asupra cazului Cernăuți și a Bucovinei, fie pentru a evidenția “excepția” (Vladimir Solonari) prin faptul că deportarea nu a avut loc integral, fie pentru a reliefa portretul unor salvatori, precum Traian Popovici (Mariana Hausleitner). Topicul a suscitat un interes deosebit cercetătorilor cu un *background* personal în legătură cu urbea bucovineană; de exemplu, Florence Heymann face o radiografie a vieții comunității evreiești oferind o analiză a tragediei din anii războiului strict la nivelul unor studii de caz, în timp ce Marianne Hirsch și Leo Spitzer oferă un punct de vedere diferit față de cel istoric, explorând concepte precum *memory* și *postmemory*. Având Spovedania primarului Popovici ca piatră de temelie, cei doi reconstruiesc climatul interbelic în care au trăit părinții autoarei cu ajutorul jurnalelor, mărturiilor postbelice și al istoriei orale. De asemenea, în Ucraina există un interes din ce în ce mai pronunțat pentru spațiul nord bucovinean și vibranta sa comunitate evreiască. În acest sens dorim să semnalăm două cercetări aflate în curs, urmând a fi finalizate prin teze de doctorat; prima, condusă de Natalya Lazar (Clark University, Worcester, USA) investighează soarta comunității evreiești din Bucovina de Nord așa cum este descrisă în documente sovietice și mărturii orale înregistrate în Regiunea (*Oblast*) Chernivtsi. O altă teză de doctorat, pregătită de Svetlana Frunchak (University of Toronto, Canada) reprezintă rezultatul meticuloasei cercetări a arhivelor sovietice pentru realizarea peisajului postbelic a sovietizării orașului Cernăuți.

O cercetare care ține în același timp de istoria Holocaustului în România și implicit de istoria unui grup de victime în contextul unui regim totalitar, presupune

consultarea unui volum semnificativ de surse, dintre cele mai diverse : arhive publice și private, statistici, presă, jurnale, memorialistică, interviuri, materiale cu caracter propagandistic, etc. Departe de a constitui un demers facil, identificarea și explorarea surselor a fost realizată treptat, cât mai complet, în funcție de resursele aflate la dispoziția cercetătorilor din România. Principalele informații referitoare la situația comunității evreiești cernăuțene au fost extrase din rapoarte oficiale ale armatei, poliției și jandarmeriei, care alături de documente oficiale emise de Guvernământul Bucovinei și ale Siguranței oferă perspectiva statului condus de Ion Antonescu asupra problemei.

Arealul extins larg de lucru pe care l-a presupus tema de cercetare a făcut ca la debutul documentării să acord o atenție deosebită surselor de arhivă. Grație profesionalismului de care au dat dovadă Institutul pentru Studiarea Holocaustului din România "Elie Wiesel" și Arhivele Naționale Istorice Centrale mi-a fost permis accesul la toate fondurile de arhivă solicitate, materialele de la INSHR-EW fiind deosebit de utile în stadiul incipient al cercetării, de aici rezultând stabilirea principalelor direcții de cercetare. Mi-am continuat cercetarea în cadrul Serviciilor Județene care dețin fonduri arhivistice pe tema cercetată, în special SJAN Ilfov. Un nou pas a reprezentat accesul în Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), fapt realizat datorită unor schimburi interacademice aprobate de conducerea Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Burse de cercetare oferite de Rotschild Foundation și de Muzeului Memorial al Holocaustului din Washington DC (United States Holocaust Memorial Museum) mi-au oferit acces la alte categorii de surse arhivistice, greu accesibile cercetătorilor români. În spatele proiectului se află o bogată documentație alcătuită din surse primare aflate în arhivele USHMM, instituție care se mândrește cu cel mai bogat repertoriu arhivistic mondial în problematica Holocaustului. Aici ne-am concentrat asupra materialelor referitoare în special la constituirea ghetoului din Cernăuți și la experiența deportării în Transnistria. Fondurile consultate (de proveniență: Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Arhiva Consiliului Național pentru Studiarea Arhivelor Securității, Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți, Arhiva Ministerului Apărării Naționale și altele) sunt deosebit de importante, accesul la aceste unități arhivistice fiind în bună măsură restricționat cercetătorilor autohtoni.

Exemple privind escaladarea animozităților intertenice au fost prezente în toate zonele aflate sub ocupație nazistă și a aliaților și analizate după modelul lui Jan Gross. Pentru spațiul românesc studiul semnat de Diana Dumitru și Carter Johnson rezumă în termeni tranșanți atitudinea majorității față de minoritatea evreiască. Deși documentația referitoare la acest subiect este foarte bogată și variată, ne-am orientat mai ales spre cea oferită de colecții de documente, în special cele incluse în *Cartea Neagră* a lui Matatias Carp. Reperere bibliografice fundamentale pe care le avem în vedere în alcătuirea acestui demers sunt reprezentate de lucrările lui Radu Ioanid și Jean Ancel, reputați cercetători ai Holocaustului din România. În afară de lucrările de specialitate am apelat la jurnale, interviuri, mărturii ale supraviețuitorilor, studii de istorie orală, care oferă profunzime materialului de arhivă fără să confere proiectului o notă de subiectivism.

Am identificat, pe parcursul tezei, o serie de momente cheie, definitorii pentru soarta populației evreiești cernăuțene. Primul jalon cronologic se situează în luna iulie 1941, moment care coincide cu ocuparea orașului de către trupele româno-germane. În primele zile ale recuceririi au fost comise atrocități de neînchipuit, care au culminat cu incendierea Templului și uciderea Șef Rabinului orașului. A doua etapă este reprezentată de activitatea Guvernământului Bucovinei în timpul locotenent-colonelului Alexandru Rioșanu, primul guvernator. Perioada e marcată de un număr de ordonațe discriminatorii, cu scop de a reglementa statutul și activitatea evreilor din provincie. A treilea moment definitoriu are loc în toamna anului 1941, critic pentru soarta locuitorilor evrei. Acesta este procesul de ghetozare, triere și apoi deportare în Transnistria, completat de un nou episod tragic desfășurat în vara anului 1942, episod tratat distinct în cadrul volumului. Traversând granițele geografice ale României am analizăm condițiile de viața, organizarea și lupta pentru supraviețuire a deportaților cernăuțeni în Transnistria, insistând asupra jumătății de nord, județele Moghilev, Tulcin, Jugastru, Râbnița și Balta, în timp ce partea finală a surprins reîntoarcerea în Bucovina și intervalul în care Guvernământul se află sub comanda generalului Dragalina, până la retragerea armatei și administrației românești și trecerea zonei sub control sovietic.

Constituirea ghetoului în octombrie 1941, trierea și apoi deportările în Transnistria reprezintă un episod distinct al tragediei evreilor din Cernăuți, care oferă o imagine clară a modului în care a fost implementată politica rasială a guvernului român în

Bucovina și în Cernăuți. Aplicarea stelei galbene a cunoscut o evoluție unică în Cernăuți și Bucovina, fiind o coordonată importantă în relația administrativă guvernământului cu evreii. O analiză legislativă a acestei măsuri scoate în evidență faptul că ea reflectă, în fapt, politica regimului antonescian în Bucovina. Culpabilizarea colectivă a evreilor apărută după începutul războiului, transformarea în dușmanul intern și extern, au condus la degradarea rapidă a situației lor culminând cu ghetoizări, deportări și alte evenimente de coșmar. Implementarea unei astfel de politici rasiale a urmărit stigmatizarea populației evreiești dar și inventarea unui nou mijloc de supraveghere, cu scopul de a oferi un prim-plan asupra “pericolului evreesc”, devenind astfel un episod aparte al Holocaustului din teritoriile românești.

Toamna anului 1941 a fost critică pentru supraviețuirea evreilor bucovineni. O parte au reușit să evite deportarea beneficiind de decizia Conducătorul statului de a păstra specialiștii indispensabili evreii în Cernăuți. Rămânerea în oraș a celor aproximativ 20.000 de evreii a fost consecința mai multor factori care au influențat atât pe Guvernatorul Bucovinei, generalul Calotescu, cât și pe Ion Antonescu. O voce puternică și cu impact semnificativ care se opune deportării integrale a evreilor cernăuțeni, din motive strict economice, a fost cea a consulului german Fritz Gebhard Schellhorn. În aceeași direcție, dar din motive strict umanitare, au acționat Traian și Dori Popovici, împreună cu alți intelectuali bucovineni.

În ceea ce privește Transnistria, într-o primă fază am abordat crearea și organizarea noului teritoriu ce avea să servească ca spațiu de depozitare atât a populației evreiești din Bucovina, cât și din Basarabia. Trecerea armatelor române și germane la est de Nistru a fost însoțită de masacre de mare amploare, cum ar fi cel de la Odessa, în luna octombrie a anului 1941. Istoria deportărilor din Bucovina conține scene sfâșietoare trăite de familiile de evreii români din zonă sub pretextul de a fi trecut de partea rușilor. Ura față de evreii a regimului este clar reflectată în evenimentele petrecute în județele Câmpulung, Rădăuți, Suceava și Dorohoi, evenimente de coșmar, pentru care regimul nu a putut găsi, nici de această dată, o explicație logică. Bucovina de Sud nu fusese ocupată de URSS în timpul verii anului 1940, atunci când anexase Basarabia și Bucovina de Nord. Astfel acuzația de alianță cu ocupanții, de manifestări antiromânești nu își are acoperire în această zonă geografică. Condiții teribile de panică domneau și în localitățile

din sudul Bucovinei în comunitățile evreiești, care nu realizau încă soarta ce le fusese hărăzită. Contactul cu realitatea era stabilit pe peronul gării și după îmbarcarea în trenuri, moment al unui cumplit blocaj psihic al unor oameni nevinovați, cetățeni ai statului roman.

Coșmarul deportărilor Transnistria s-a consumat pentru evreii cernăuțeni atât în 1941 cât și în 1942. A existat, la ordinul mareșalului Antonescu o sistarea temporară a deportărilor, de la data de 15 noiembrie 1941. Până la această dată 14 trenuri conduse de Batalionul 1 Jandarmi au transportat în Transnistria un număr de 28.391 evrei. În ciuda numărului impresionant al celor deportați din Guvernământului Bucovinei, “chestiunea evacuării evreilor” nu a fost tranșată definitiv în favoarea statului român (din punctul de vedere al Conducătorului) deoarece conform anchetei privind neregulile din ghetoul Cernăuți, plafonul stabilit de mareșal (15-20.000 evrei ce trebuiau să rămână) fusese depășit. În realitate au fost emise un număr de autorizații evreilor specialiști, care împreună cu familiile însumau 16.391 persoane, grup care corespunde în proporție de 90% cu cei rămași în oraș după finalizarea ultimelor transporturi.

Mărturiile supraviețuitorilor descriu atmosfera de infern în care s-au desfășurat aceste dislocări de populație. În Transnistria temperaturile foarte scăzute, condițiile inumane de locuit, foametea și bolile au făcut mii și mii de victime, în primul rând printre copii și bătrâni. Morții erau strânși și aruncați în gropi comune, fără ca urmașii să le cunoască vreodată mormântul. Situația evreilor din lagărele și ghetourile transnistrene poate fi descrisă în termenii de degradare și neglijență din partea autorităților române, cu o mica excepție la Moghilev. Spectrul deportării a împins pe o parte din cei vizați la gesturi disperate în suferința lor. De pe urma nenorocirii evreilor trimiși în Transnistria nu au profitat doar autoritățile și localnicii, ci chiar etnici evrei, persoane care au decis să speculeze mirajul supraviețuirii, al rămânerii în orașul Moghilev în cazul multor evrei cernăuțeni. Supraviețuirea în spațiul recluzionar a reprezentat o nouă problemă de interes major pentru investigația noastră. Așa cum am arătat în capitoul al cincilea, contribuția evreilor din țară la ajutorarea deportaților a fost un factor deosebit de important, pe lângă ajutoarele materiale, comunicarea și mesajele rudelor au fost un sprijin moral care a cântărit greu în balanța supraviețuirii. Cercetarea de față reușește să infirme concepția conform căreia evreii din Cernăuți s-au bucurat de un regim mai puțin sever ce a condus

la supraviețuirea lor. Într-adevăr, cei rămași în oraș au avut o rată a supraviețuirii deosebit de ridicată. Invers s-au petrecut lucrurile cu deportații în Transnistria, care au suferit mai mult decât cei din Sudul Bucovinei și au supraviețuit în număr relativ mic. După cum am demonstrat în capitolul cinci, autorităților române au avut o atitudine și percepție diferită dincolo de Nistru, operând o distincție clară între sudul și nordul Bucovinei, aflat sub ocupație sovietică în perioada iulie 1940 - iulie 1941.

Sângeroasele evenimente petrecute la Securenii, Edineț, Atachi, Mărculești sau în Transnistria au ca autori „oameni obișnuiți”, capabili însă de punerea în practică a unor crime deosebit de atroce la adăpostul executării unor ordine. Astfel, există similitudină izbitoră între responsabilii crimelor din lucrarea lui C. Browning și cei implicați în uciderea evreilor deportați sau aflați în tranzit. Diferențe sau similitudină care poate contează prea puțin în fața istoriei, dar ridică reale semne de întrebare la nivel psihologic; De exemplu o proporție uimitor de mare a comandanților Einsatzgruppen și a Einsatzkommandos erau absolvenți și aveau chiar doctorate în drept. În cazul implementării Holocaustului în România e vorba de țărani plugari, agricultori, muncitori, învățători, dar și militari de carieră care devin instrument de execuție al „dușmanului din spatele frontului”: oameni neînarmați, adesea chiar femei și copii evrei.